

SARUHAN SANCAĞI'NIN SON MUTASARRIFI: HÜSEYİN AZİZ AKYÜREK

Nejdet Bilgi*

Özet

Saruhan sancağının başında Yunan işgali döneminde Türkler için hiç de olumlu olmayan tutumuyla bilinen Hüsnü Bey bulunuyordu. Kurtuluşun sonra Ankara hükümeti tarafından göreve getirilen Hüseyin Aziz Bey ise, II. Meşrutiyet döneminde hem kaymakamlık ve mutasarrıflık gibi görevlerde, hem de emniyet teşkilatının en üst kademelerinde bulunmuş birisi idi. Saruhan sancağı, harabeye dönmüş şehirleri ve savaş sonrasının sosyal ve ekonomik sorunlarıyla karşı karşıya idi. Aziz Bey bu sorunların çözümüne yönelik ilk adımları atan ve ilk uygulamaları başlatan bir idareci olmuştur. Saruhan mutasarrıflığındaki başarısı, İzmir'e vali ve ardından da belediye başkanı olmasının yolunu açmıştır. Mülki ve yerel idaredeki başarıları, parlamento üyeliğine yükselmesini sağlamıştır.

Anahtar kelimeler: *Hüseyin Aziz Bey, H.Aziz Akyürek, Saruhan, Manisa, Biyografi*

Abstract

Hüseyin Aziz Akyürek: the Last *Mutasarrıf* of the *Sanjak* of Saruhan

During the Greek Occupation, the Head of The *Sanjak* of Saruhan was Hüsnü Bey who was known for his negative approach to the Turks. After the Independent War, Hüseyin Aziz Bey was appointed to the office of Governor of Saruhan. He had before held offices of *kaymakam*, *mutasarrıf*, and had high positions in the Police Force. The *Sanjak* of Saruhan faced with post-war socio-economic problems. Many cities were in ruins or ashes. It was Aziz Bey who took initially steps in order to solve these problems by initiating reconstructive campaigns. For his achievements in Saruhan, he was assigned as the *Vali* of İzmir and then could become the Mayor. Being a successful local administrator and civil servant, he became a member of the Turkish Parliament.

Key words: *Hüseyin Aziz Bey, H.Aziz Akyürek, Saruhan, Manisa, Biography*

Giriş

Saruhan sancağı Osmanlı döneminin son zamanlarında idari olarak merkezi İzmir olan Aydın vilayetine bağlı idi. Cumhuriyet döneminde ise sancakların vilayet

* Yrd. Doç. Dr., Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

kabul edilmesi ile birlikte vilayet statüsü kazanmış ve merkezi Manisa olarak 1926 yılına kadar yine Saruhan adını korumuştur. 24 Ekim 1926 tarihinde çıkarılan 412 numaralı kararname ile vilayetin adı merkez kaza ile aynı olmak üzere Manisa olarak değiştirilmiştir¹.

1924 Anayasası'na kadar henüz bütün sancaklar vilayet haline getirilmediği için Saruhan da bu tarihe kadar sancak olarak adlandırılmıştır. Fakat uygulamada bağımsız bir birim olarak yer almıştır. Bir üst birim olarak eskiden olduğu gibi merkezi İzmir olan Aydın vilayetine bağlı olmamıştır. Dolayısıyla mülki amiri de mutasarrıf olmuştur.

Manisa 25 Mayıs 1919'da Yunanlılar tarafından işgal edildiğinde sancağın başında mutasarrıf olarak Hüsnü Bey bulunuyordu. Yunan işgalini kolaylaştıran ve Yunan emellerine hizmet eden Hüsnü Bey bu tutumundan dolayı halk tarafından Hüsniyadis olarak adlandırılmakla² beraber, 1922 Temmuz'unda Yunanlıların kurdukları göstermelik İonya devletinin Manisa valisi sıfatına mazhar olmuştu³. Hüsnü Bey'in valiliği uzun sürmedi. 26 Ağustos sabahı başlayan Türk taarruzu Afyon cephesini aşıp batıya doğru hızla ilerlemeye başladı. Türk ordusu yaklaştıkça çekilen Yunan ordusu ile birlikte Rum ve Ermeniler de Manisa yoluyla İzmir'e doğru akın etmeye başladı⁴. Eylül ayının ilk günlerinde Hüsnü Bey de Manisa'yı terk ederek İzmir'e kaçmış ve kaderini bağladığı Yunanlılarla aynı akıbeti paylaşmıştı⁵. Hüsnü Bey'in terk ettiği Manisa, 5 Eylül gecesi Ermeni ve Rumlardan oluşan yangın taburları tarafından ateşe verilmişti. Halk dağlara sığınmış ve 8 Eylül'de Türk ordusu gelene kadar kızıl alevler içinde yok olan şehri çaresizlik içinde seyretmekten başka bir şey yapamamıştı⁶.

8 Eylül 1922'de ateşler içinde ve harabe halinde kurtarılan Manisa'da öncelikle geçici bir askeri yönetim kuruldu. Bu arada TBMM tarafından Anadolu'nun kurtarılmış bölgeleri için yeni bir idari düzenleme yapıldı ve Saruhan da müstakil liva/sancak oldu⁷. Bu çerçevede ilk mutasarrıf olarak da 10 Ekim 1922'de Hüseyin Aziz Bey göreve başladı.

Hüseyin Aziz Akyürek'in Özgeçmişi

Manisa/Saruhan'ın kurtuluştan sonraki ilk mülki amiri olan Hüseyin Aziz Bey 12 Mayıs 1882 tarihinde babasının memuren bulunduğu Trabzon'da doğdu. Edirne vilayeti defterdarı olan ve Karslı Hasanbayraktarzade olarak tanınan Erzurumlu Mehmet Mithat

¹ Baltaoğlu 1998, 34; Bilgi 2003, 32.

² Erdeha 1975, 413.

³ Köklü 1998, 81.

⁴ Yörükoğlu 2002, 91-95.

⁵ Köklü 1998, 91. Hüsnü Bey daha sonra "Manisa Mutasarrıflarından Giritli Hüsnü" adıyla, vatandaşlıktan çıkarılan 150'likler listesininin 30. sırasında yer almıştır. Erdeha 1975, 413.

⁶ Yörükoğlu 2002, 119-150.

⁷ Köklü 1998, 116.

Efendi ile Hanife Lebibe Hanım'ın oğludur⁸. 1914 yılında Zekeriya Reşit Paşa, Şekibe kızı Müzeyyen Hanım ile evlenmiş olup Orhan ve Perihan adlarında iki çocuk babasıdır⁹.

Aziz Bey ilk öğrenimini Adana Numune-yi Terakki Mekteb-i İbtidaisi'nde tamamlamıştır. Orta öğreniminin altı yıllık kısmını, yedi yıllık Adana Mekteb-i İdadisi'nde okuyarak 30 Haziran 1897'de pekiyi derece ile mezun olmuştur. Ayrıca bir yıl da Mülkiye-yi Şahane Mektebi'nin idadi kısmının son sınıfında okuyarak, buradan da 12 Temmuz 1899'da, yine pekiyi derece ile diploma almıştır. 12 Temmuz 1902 tarihinde de Mekteb-i Mülkiye-yi Şahane'den pekiyi derece ile mezun olmuştur. Sicilinde Türkçe'den başka Fransızca, İngilizce ve Ermenice konuşabildiği ve yazabildiği belirtilmektedir¹⁰.

11 Ocak 1903'te Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesi'nde mülazımlığa tayin olunarak devlet hizmetine girdi. Burada 5 Ekim 1904 tarihine kadar çalıştıktan sonra idare mesleğine geçti ve aynı tarihte Edirne vilayeti maiyyet memurluğuna tayin edildi. 29 Mayıs 1905 tarihinde bu memuriyette iken maaşı beş yüz kuruş oldu. Burada 29 Mayıs 1908 tarihinde "*ikmal-i müddet-i nizamiye*" eylemiş, yani stajını tamamlamıştır. Edirne Vilayeti İdare Meclisi'nin 14 Haziran 1908 tarihli mazbatasına göre, Aziz Bey bu görevi sırasında fahri olarak "*meclis-i idare-yi vilayet heyet-i ithamiye kitabetiyle*", Edirne kazası savcı yardımcılığı ve "*umur-ı ecnebiye müdürü*" refakatinde bulunmuş ve hizmet ve yönetimi beğenilmiştir. Sicilinde, Hariciye Sicil Şubesi'nin 11 Temmuz 1908 tarihli müzakeresine dayanılarak, girdiği İngilizce ve Fransızca sınavları sonucunda, her iki dilde pekiyi derecede yazabildiği, konuşabildiği ve tercüme yapabildiği belirtilmiştir¹¹.

Edirne vilayeti maiyyet memurluğu stajındaki yeterliği üzerine, Edirne vilayeti tarafından Eceabat kaymakamlığına tayini için uygun görüş bildirilmiş ve Dahiliye Nezareti de 18 Eylül 1908 tarihinde, 1.125 kuruş maaşla adı geçen kaymakamlığa tayinini yapmıştır. Aziz Bey de 12 Kasım 1908 tarihinde göreve başlamıştır¹². Aziz Bey'in maaşı 14 Ağustos 1909 tarihinde gerçekleştirilen düzenlemeler sırasında 1.500 kuruşa çıkarılmıştır. 13 Kasım 1909 tarihinde maaşı 2.000 kuruş yapılarak becayış suretiyle Lüleburgaz (Bergos) kazası kaymakamlığına nakledilmiş ve 25 Kasım'da görevine başlamıştır. Gelibolu Sancağı idare meclisinin 1 Aralık 1909 tarihli mazbatasına göre Aziz Bey Eceabat kaymakamlığı sırasında görevini başarıyla yerine getirmenin yanısıra, iyi ahlakı ve "*vatanperverane*" çalışmaları sebebiyle herkesin

⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahval Defteri* (BOA, DH. SAİD), nr. 113, 385; Çankaya 1968-1969, 947.

⁹ Öztürk 1995, 245. Ölüm haberine göre kızı Perihan Akyürek doktorluk yapmakta, oğlu Orhan Akyürek ise Bayındırlık Bakanlığı Su İşleri Başkanlığı'nda yüksek mühendis olarak çalışmaktadır. *Ulus*, 16 Ağustos 1951, 4.

¹⁰ BOA, DH. SAİD, nr. 113, 385.

¹¹ BOA, DH. SAİD, nr. 113, 385.

¹² BOA, DH. SAİD, nr. 113, 385.

teveccüh ve hoşnutluğunu kazanmıştır. 11 Şubat 1911 tarihine kadar Lüleburgaz kaymakamlığını yürüten Aziz Bey¹³, görevinden istifa ederek İttihad ve Terakki Fırkası Genel Sekreterliği'ne getirildi. Bu görevde yaklaşık üç yıl kaldıktan sonra tekrar idare mesleğine döndü¹⁴. 17 Eylül 1913'te 2.500 kuruş maaşla Edirne vilayeti merkez kazası kaymakamlığına tayin edildi. 24 Ekim 1913'te başladığı bu görevini 18 Aralık 1913 tarihine kadar yürüttü. Aynı tarihte 3.000 kuruş maaşla Gelibolu sancağı mutasarrıf vekaletine atandı. 14 Ocak 1914 tarihinde vekaleten başladığı bu görevi, 25 Mart 1914 tarihinden itibaren 4.000 kuruş maaşla ve asaleten yürütmeye başladı. Gelibolu sancağı mutasarrıfı iken, yeteneğinden ötürü "*İttihad-ı Memuriyet Komisyonu*" kararıyla, 6 Ağustos 1914 tarihinde aynı maaşla Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti (Emniyet Genel Müdürlüğü) siyasi kısım yardımcılığına atandı. Bu görevde iken 19 Aralık 1915 tarihinden itibaren Emniyet-i Umûmiye Müdürlüğü'ne ait muamelatın yürütülmesi vekaleten ve fahri olarak uhdesine verildi. 24 Nisan 1916 tarihinde de 5.000 kuruş maaşla terfian ve asaleten Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti'ne atandı¹⁵. Bu görevde iken Matbuat Umum Müdürü Hikmet Nazım'ın Ocak 1918'de Hamburg başkonsolosluğuna atanması üzerine, vekaleten Matbuat Umum Müdürlüğü'nü de üstlendi¹⁶. Yine bu görevde iken Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcından itibaren cepheye gönderilen gönüllü taburlarının oluşturulması, donatılması ve bekletmeksizin sevklerinin gerçekleştirilmesinde gösterdiği fedakârlıktan dolayı, 3 Ocak 1917 tarihinde Harp Madalyası ile ödüllendirilmiştir. Ayrıca 24 Ekim 1917 tarihli irade-yi seniye ile başarılı hizmetleri ve liyakatinden dolayı kendisine İkinci Mecidî nişanı verilmiştir. Hüseyin Aziz Bey'in Emniyet Umum Müdürü iken, Enver Paşa tarafından kurulan Teşkilat-ı Mahsusa'nın ilk beş yöneticisi arasında yer aldığı da bilinmektedir¹⁷. 27 Ekim 1918'de bu görevlerinden ayrılarak Stockholm Sefareti Ticaret Ataşeliği'ne atandı¹⁸. Tahsisatsızlık sebebiyle esas görevine başlayamadığı için Berlin'de kaldı. Mütareke ve Milli Mücadele yıllarını burada geçirdi. Sakarya Zaferi'nden sonra Mersin yoluyla yurda döndü. Bir süre Adana ve Konya'da oturdu¹⁹.

Mondros Mütarekesi'nin ardından kurulan ve İttihad ve Terakki dönemi yöneticilerinin yargılandığı Divan-ı Harb-i Örfi'nin, 27 Nisan 1919'da gıyabında yargılamaya başladığı kişiler arasında Emniyet eski Müdürü Aziz Bey de

¹³ BOA, *DH. SAİD*, nr. 113, 385.

¹⁴ Çankaya 1968-1969, C. III, 947.

¹⁵ İçişleri Bakanlığı Personel Genel Müdürlüğü Sicil Arşivi (İBSA), Sicil Dosya No: 1157. Ünlü eğitimci ve yazar İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, 1917 yılında gerçekleştirdiği Anadolu gezisi ile ilgili olarak emniyete yanlış ve olumsuz bilgiler verilmesi üzerine Hüseyin Aziz Bey'le görüştüğünü ve gerçeğin ortaya çıktığını belirttikten sonra hakkında şu değerlendirmeyi yapıyor: "*Emniyet-i Umûmiye Müdürü, cahilin biri olsaydı, kimbilir neler çekecektim. Kaldı ki Aziz Bey şöyle böyle aydın bir adam değil, çok okumuş, erdemli bir insandır.*" Baltacıoğlu 1998, 232.

¹⁶ Çankaya 1968-1969, C. III, 947; İskit 1943, 177.

¹⁷ Tunaya 1989, 276-277.

¹⁸ İBSA, Sicil Dosya No: 1157.

¹⁹ İBSA, Sicil Dosya No: 1157; Çankaya 1968-1969, C. III, 947-948.

bulunmaktaydı²⁰. Mahkeme Aziz Bey'i, Emniyet Umum Müdürü olarak, çeşitli gizli suçları işleyen Teşkilat-ı Mahsusa'nın yönetiminde yer almak ve işlediği suçlardan sorumlu tutmaktadır²¹. Aziz Bey hakkında önce Emniyet'e ait bazı belgelere el koymak ve imha suçlaması yapılmış, ardından mahkeme tarafından Teşkilat-ı Mahsusa'nın eylemlerinden sorumlu tutulmuştur. Dahiliye Nezareti'nin 16 Nisan 1919 tarihli yazısı üzerine, Hariciye Nezareti suçluların iadesi isteğinde bulunabilmek için, 20 Haziran 1919'da Adliye Nezareti'nden gerekli evrakın hazırlanarak gönderilmesini istemiştir. Adliye Nezareti Hariciye'nin yazısını ilgili mahkemeye havale etmiş, mahkeme de 18 Kasım 1919 tarihinde bu yazıya eklediği tezkerede, Aziz Bey'e isnat edilen suçu sadece Teşkilat-ı Mahsusa ile ilişkili olmak şeklinde belirtmiştir. Bab-ı Âli Hukuk Müşavirliği ise bunun aynı zamanda siyasi bir suç anlamına geldiğini belirterek, iade isteğinin sadece bu noktaya dayandırılmasının sonuç getirmeyeceğini bildirmiş ve Teşkilat-ı Mahsusa ile ilgili dava henüz ilerlemediği için, Aziz Bey'in Almanya'dan iade isteğinin resmi evraka el koyma ve imha, tehcir, taktik ve yağma suçlarıyla ilişkilendirilerek hazırlanan bir dosya ile mümkün olabileceğini, 21 Aralık 1919 tarihli tezkere ile Hariciye Nezareti'ne bildirmiştir²². Aslında Aziz Bey yargılamaya konu olan İttihatçı liderler gibi firar etmiş değildir. Ama hem mahkeme safahatında, hem de yazışmalarda firarı muamelesi görmüştür. Bir süre sonra konu gündemden kalktığı gibi, yargılamalar da, Ankara hükümetinin 11 Ağustos 1920 tarihinde Divan-ı Harb-i Örfileri kaldırmasıyla birlikte son bulur²³.

24 Eylül 1922 tarihinde 6.000 kuruş maaşla Yunan işgalinden yeni kurtarılmış olan Saruhan sancağı mutasarrıflığına atandı. 10 Ekim 1922 tarihinde başladığı bu görevini, İzmir valiliğine atandığı 8 Ağustos 1923 tarihine kadar sürdürdü. Hüseyin Aziz Bey 8 Ağustos 1923 tarihinde, 10.000 kuruş maaşla başladığı İzmir valiliği görevini 1 Ekim 1923 tarihinden 6 Ocak 1924 tarihine kadar 15.000 kuruş maaşla sürdürdü²⁴. Hüseyin Aziz Bey, 16 Kasım 1924'te başlayan İzmir Belediye seçimlerine Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan katıldı. 4 Aralık'ta belli olan sonuçlara göre, 21 adayın arasında 5.336 oyla dördüncü sırada yer aldı. Belediye heyeti tarafından 7 Aralık 1924 tarihinde İzmir

²⁰ Bayar 1967, 1510.

²¹ Kocahanoğlu 1998, 511, 513, 515, 524. Sorgun 1998, 240'de Bekirağa Bölüğü'nde tutuklu olarak verdiği isimler arasında Emniyet Umum Müdürü Aziz Bey de yer almaktadır ki doğru olmadığı gibi, yurtdışında bulunması dolayısıyla mümkün de değildir.

²² *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, 238, 243, 244, 577-591.

²³ Jaeschke 1970, 116.

²⁴ İBSA, Sicil Dosya No: 1157. "Hüseyin Aziz Akyürek, Cumhuriyet'in ilan edildiği gün İzmir'de hem vali hem de Belediye Başkanı'dır. İki hizmeti bir arada yürüttüğü kısa zamanda özellikle şehrin asayışı ile meşgul olmuş, yanan İzmir'in yeniden imarı için gayret sarfetmiş Midhat Paşa'nın başlattığı, Rahmi Bey'in devam ettirdiği karakol binaları yapımına hız vermiştir. Belediye teşkilatının organizasyonu ile de uğraşan Hüseyin Aziz Akyürek'in Cumhuriyet'in ilanı günü belediye tarafından satın alınan bayrakları İzmirli'lere dağıtarak şehri baştan başa süslediği ve sabaha kadar devam eden şenliklere halkla beraber katıldığı bilinmektedir." Keskin 1989, 91.

Belediye Başkanlığına seçildi²⁵. 300 lira olan maaşı 1 Mart 1925 tarihinde 400 liraya çıkarıldı²⁶.

Önce vali sonra belediye başkanı olan Aziz Bey'in İzmir'de uğraştığı ilk sorunlardan birisi, mübadil göçmenlerin yerleştirilmesi oldu. Vilayetin birçok yerinde terk edilmiş bağlar olduğu ve bağcılıktan anlamayanların elinde buraların ziyan olacağı düşüncesiyle, özellikle bağcılıkla uğraşan Girit göçmenlerinden bin kişilik bir kafilenin Urla yöresine yerleştirilmesi için, Vekalet nezdinde girişimde bulunmuştur²⁷. Aziz Bey zamanında İzmir önemli imar faaliyetlerine sahne olmuştur. Meşrutiyet yıllarında Rahmi Bey'in valiliği döneminde ortadan kaldırılan maşatlık, Aziz Bey zamanında bütünüyle yeniden düzenlenerek, İzmir'in en güzel park, dinlenme ve eğlence alanı haline getirilmiştir²⁸. Bu parkın karşısında ve deniz kenarında güzel bir bahçe yapılmış ve buraya şimdi Devlet Tiyatrosu olarak kullanılan Türk Ocağı binası inşa ettirilmiştir²⁹. Aziz Bey'in valiliği döneminde, Fransız şehircilik uzmanı R. Danger ile 1924 Eylül sonunda teslim edilmesi öngörülen bir sözleşme imzalanarak, İzmir'in imar planı çalışmaları başlatılmıştır³⁰.

Aziz Bey belediye başkanı seçildikten sonra ilk iş olarak, bürokratik tecrübelerinin de ışığında belediye memurlarının mesailerini yeniden düzenledi. Belediye başkanı, yardımcısı, başkâtip ve müdürlerin kabul saatlerini belirleyerek, bunun dışındaki tüm zamanlarını belediye çalışmalarına ayırmalarını sağladı. Valiliği zamanında başlayan imar planı hazırlıklarının sona ermesinin ardından, plânın uygulamasına geçildi. Ayrıca şehrin bir de kanalizasyon plânını yaptırdı³¹. İzmir'in beş yıllık imar projesi, Aziz Bey'in belediye başkanlığı zamanında hazırlanmış ve İzmir şehri yerleşim, ticaret ve sanayi bölgelerine ayrılmıştır³². Ayrıca gençlerin spor faaliyetlerinde bulunabilmeleri için Alsancak'ta bir spor sahası yapılmıştır³³. Aziz Bey zamanında Erikson şirketi ile anlaşarak, yüzde 51 hissesi İzmir Belediyesi'ne ait olmak üzere, İzmir'de ilk defa olarak otomatik telefon tesisi faaliyete geçirilmiştir³⁴. Bu sayede şehrin bir çok semtleri, özellikle ticaret merkezi olan İzmir'in resmi daireleri, sağlık kurumları, bankaları, istasyonları, ticaret odası, borsa ve hemen bütün ticarethaneleri telefon şebekesine bağlanmıştır³⁵. Aziz Bey yenilik fikrinin İzmir belediyesine

²⁵ Serçe 1998, 180-181. Kitabın başka bir yerinde (s. 185) belediye başkanlığına seçilme tarihi 8 Ocak 1925 olarak verilmektedir. İBSA, Sicil Dosya No: 1157'de ise, 7 Aralık 1924 olarak verildiği gibi, İzmir belediye başkanlığında 2 yıl 10 ay 4 gün bulunduğu da belirtilmektedir.

²⁶ İBSA, Sicil Dosya No: 1157.

²⁷ Arı 2000, 153.

²⁸ Dursun 1994, 137.

²⁹ Dursun 1994, 138.

³⁰ Serçe 1998, 251; *Anadolu*, 21 Eylül 1924; Keskin 1989, 91.

³¹ Serçe 1998 185.

³² Baran 1993, 237.

³³ Dursun 1994, 138.

³⁴ *Anadolu*, 25 Teşrin-i evvel 1926; Keskin 1989, 91.

³⁵ Dursun 1994, 138.

girmesini sağladığı gibi, belediyenin kendi imkanlarıyla atamadığı önemli adımların, telefon örneğinde olduğu gibi, bazı şirketlerin devreye sokularak atılmasını sağlamıştır³⁶.

Hüseyin Aziz Bey 1927 genel seçimlerinde Erzurum'dan milletvekili adayı gösterildi. 635 oy alarak 12 Ekim 1927 tarihinde Erzurum milletvekili oldu ve İzmir'deki görevinden istifa etti. 1 Kasım 1927 tarihinde başladığı milletvekilliğinde 3. Dönem boyunca Bütçe Komisyonunda çalıştı ve genel kurulda 4 konuda 21 kez söz aldı³⁷. Erzurum milletvekilliği görevini 4,5,6 ve 7. Dönemlerde de sürdürdü. 4. Dönemde yine Bütçe Komisyonunda çalışmış, İl Özel İdaresi Kanunu tasarisını incelemek üzere kurulan geçici komisyonda görev yapmış ve 25 Mayıs 1932'de kurulan Parlamenterler Birliği Türk Grubu'nda yer almış ve genel kurulda çeşitli konularda 5 konuşma yapmıştır³⁸. 5. Dönemde Bütçe Encümeni üyeliğinde bulundu. Irmak-Filyos demiryolu açılma törenine katılacak heyete seçildi. Belediye Kanunu geçici encümeninde mazbata yazarı, Memurin Kanunu'nun geçici encümeninde başkanlık, İş Kanununa ek kanun layihasını ve Spor Teşkilatı Kanunu'na ek kanun layihasını görüşmek için kurulan encümenlerde de üye ve başkanlık yaptı. Genel kurulda Anayasa ve Ziraat Bankası kanunları dolayısıyla söz aldı ve konuşmalar yaptı³⁹. 8. Dönemde seçilemediğinden 5 Ağustos 1946 tarihinde milletvekilliği son bulmuştur⁴⁰. Hüseyin Aziz Akyürek 29 Mayıs 1947 tarihinde Vakıflar Genel Müdürlüğü İdare Meclisi Başkanlığı'na atanmıştır⁴¹. Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün 25 Haziran 1947 tarihinde İçişleri Bakanlığı'na gönderdiği yazıya göre, Aziz Akyürek 13 Temmuz 1947 tarihinde 65 yaşını dolduracağından emekliye ayrılması için gereken belgelerin hazırlanması maksadıyla sicil dosyasının gönderilmesi istenmektedir⁴². Hüseyin Aziz Akyürek söz konusu tarihte emekliye ayrıldı ve emekli olarak yaşadığı Ankara'da 15 Ağustos 1951 tarihinde öldü⁴³. 16 Ağustos'ta Hacı Bayram Camii'nde kılınan cenaze namazından⁴⁴ sonra Cebeci Asri Mezarlığı'nda toprağa verildi⁴⁵.

³⁶ Serçe 1994, 185.

³⁷ Öztürk 1995, C. III, 246.

³⁸ Çoker 1996, 216.

³⁹ Güneş 2001, 259.

⁴⁰ İBSA, Sicil Dosya No: 1157. Hüseyin Aziz Akyürek, 31 Ocak 1928'de kurulan Türk Eğitim Derneği'nin kurucuları arasında yer almıştır (www.ted.org.tr). 1939-1940 yıllarında Ankara Galatasaraylılar Birliği Derneği'nin başkanlığında bulunmuştur (www.ank-galatasaray.org.tr).

⁴¹ Öztürk 1995, C. III, 246.

⁴² İBSA, Sicil Dosya No: 1157.

⁴³ Çankaya 1969, C. III, 948. Ölümüyle ilgili haberde, "uzun bir müddetten beri müptela olduğu hastalıktan kurtulamıyarak" öldüğü belirtilmektedir. *Ulus*, 16 Ağustos 1951,4.

⁴⁴ *Ulus*, 16 Ağustos 1951, 4.

⁴⁵ Çankaya 1969, C. III, 948.

Saruhan Mutasarrıflığı

Kaynaklarda Mütareke ve Milli Mücadele yıllarını Berlin'de geçirdiğini, Sakarya Zaferi'nden sonra Mersin yoluyla yurda döndüğünü ve bir süre Adana ve Konya'da oturduğunu⁴⁶ tespit edebildiğimiz Hüseyin Aziz Bey'in, bu dönemi hakkında şimdilik başkaca bir bilgiye sahip değiliz. Bu çerçevede, 1920 yılı sonlarında Saruhan sancağına Ankara hükümeti tarafından mutasarrıf olarak atanan başka bir Aziz Bey vardır ki, bunu Hüseyin Aziz Bey'le karıştırmamak gerekir⁴⁷.

Hüseyin Aziz Bey, 24 Eylül 1922 tarihinde 6.000 kuruş maaşla Yunan işgalinden yeni kurtarılmış olan Saruhan sancağı mutasarrıflığına atandı. 10 Ekim 1922 tarihinde başladığı bu görevini, İzmir valiliğine atandığı 8 Ağustos 1923 tarihine kadar sürdürdü⁴⁸.

Saruhan mutasarrıflığı görevine başlayan Hüseyin Aziz Bey'in karşı karşıya bulunduğu en büyük sorun, şüphesiz Yunanlılar tarafından yakılarak bir enkaz haline getirilen, başta Manisa olmak üzere diğer şehir ve köylerin yaşanılabilir hale getirilmesiydi. Özellikle sancak merkezi olan Manisa'nın yenibaştan imar ve inşası gerekmektedir. Şehrin yalnız kenar mahalleleri yangından kurtulabilmişti. İzmir'den sonra Batı Anadolu'nun en büyük şehri olan Manisa'nın, o tarihlerde yürürlükte olan Ebniye Kanunu'nun hükümlerine dayanılarak yeniden plânlanması yoluna gidildi. Hüseyin Aziz Bey'in çabalarıyla dönemin hükümeti Nafia Vekaleti'ni devreye soktu ve mühendis Salâhaddin Bey ile ortakları Ziya ve Akif beylerin kurduğu Türk İmar ve İnşa

⁴⁶ İBSA, Sicil Dosya No: 1157; Çankaya 1969, C. III, 947-948.

⁴⁷ Ergül 1991, 83'te yer alan, Rauf Bey'in, eniştesi/bacanağı olan Binbaşı Aziz Bey'in Saruhan mutasarrıflığına atanması için çaba sarfettiği, Manisa işgal altında olduğu için göreve Demirci'de başladığı ve işgalden sonra Manisa'ya gelerek göreve devam ettiği hakkındaki bilginin son kısmı yanlıştır. Çünkü Rauf Bey'in bacanağı olan Aziz Bey, binbaşı rütbesinde bir askerdir. Oysa Hüseyin Aziz Bey mülkiye mezunu olup mülkiye ve emniyet görevlerinde bulunmuş sivil bir kişidir. Aziz Bey'in konumu ve kimliği ile ilgili olarak İbrahim Ethem Akıncı'nın kitabında yer alan bilgiler, konuya açıklık getirmektedir: İbrahim Ethem Akıncı'nın günlük notlarına dayanan hatıralarına göre, Ankara'dan 10 Aralık 1920'de trenle ayrılan Akıncı, 11 Aralık'ta Eskişehir'e inmiş ve burada iken 12 Aralık günü Saruhan Mutasarrıfı Aziz Bey'le görüşmüştür. Akıncı, günlüğünün 18 Aralık 1920 Cumartesi tarihini taşıyan kısmında, "*Mutasarrıf Aziz Bey'in üçüncü sınıf maaşla Saruhan mutasarrıflığına tayin edildiğini ve Demirci ve Gördes'in Kütahya'dan fekk-i irtibat eylediğini haber aldık...*" demektedir. Akıncı'nın verdiği diğer bilgilere göre, Aziz Bey Çerkez Ethem'in idaresindeki Kuva-yı Seyyare'de çalışmıştır. Rauf Bey'in de yakınıdır. Bu ilişkisi dolayısıyla Kuva-yı Seyyare'nin dağıtılmasında etkili olabileceği düşünülmüş ve Saruhan mutasarrıfı tayin edilmiştir. O tarihlerde henüz işgal edilmediği için Demirci sancak merkezi kabul edilmekte ve Aziz Bey de burada göreve başlamış bulunmaktadır. Çerkez Ethem'in isyanı engellenemeyince, Aziz Bey 31 Aralık 1920'de tarafları ikna etmek amacıyla Demirci'den ayrılmış, bir süre sonra da Simav'dan mutasarrıflık vekaletini İbrahim Ethem Akıncı'ya bırakan telgrafını çekerek bu göreve dönmemiştir. Akıncı 1978, 14-17, 20-21.

⁴⁸ İBSA, Sicil Dosya No: 1157.

Şirketi ile 29 Kasım 1922'de bir mukavele imzalanarak çalışmalara başlandı⁴⁹. Şehrin yeniden plânlaması yapılırken I. Dünya Savaşı öncesinde mühendis İkar tarafından hazırlanan 1/2.000 ölçekli şehir haritası esas alındı. Yeni plânda özellikle şehir dar ve çıkmaz sokaklardan kurtarılarak, geniş caddelerle şehrin anıtsal dini yapılarına önem verildi. Şehrin yeni plânı 21 Temmuz 1923 tarihinde tamamlanarak Belediye'ye teslim edildi. Plân Belediye Meclisi tarafından aynı gün kabul edilerek onay için mutasarrıflığa gönderildi. Yeni plân yine aynı gün Mutasarrıf Hüseyin Aziz Bey başkanlığında toplanan liva meclisinde onaylandı⁵⁰. Bugünkü Manisa şehrinin genel çizgilerinin, Hüseyin Aziz Bey'in çabalarıyla hazırlanan bu plânla oluştuğu söylenebilir.

Hüseyin Aziz Bey'in mutasarrıflık dönemiyle ilgili çalışmalarından bazıları dönemin basınına yansımıştır. Göreve başladığı tarihlerde en büyük sorun, yanan şehrin yeniden inşasıdır. Bundan da önemlisi acilen ihtiyaç duyulan binaların inşasıdır. Nitekim 12 Aralık 1922 tarihli bir habere göre, Aziz Bey özellikle ticari hayatın canlanmasını sağlayacak olan buğday loncası inşaatını başlatmış ve kısa sürede tamamlanacak noktaya getirilmesini sağlamıştır. Ayrıca evsiz kalan aileler için acilen Musevi mezarlığı ve Akıl Hastahanesi civarında, geçici olarak iki yüz ailenin yerleştirilebilmesi için barakalar inşa etmek üzere, belediye heyetiyle birlikte buralarda incelemelerde bulunmuş ve barakaların inşa yerlerini tespit etmiştir. Barakaların inşaatına başlanması için de, belediye mühendisi gerekli malzemeleri temin etmek üzere İzmir'e gönderilmiştir⁵¹. 31 Aralık 1922 tarihli bir gazete haberine göre, Manisa hapishanesi müdürü tarafından, hapishanenin modernleştirilmesi ve içinde mahkûmların verimli olarak zaman geçirmeleri için imalâthaneler kurulması teklifinde bulunmuştur. Aziz Bey teklifi dikkate alarak bir "*Hapishane Komisyonu*" kurmuş ve bu teklifin incelemesinden çıkacak sonuca göre, uygulamaya geçilmesine karar vermiştir⁵². 1923 yılı başlarına ait başka bir habere göre, Aziz Bey Manisa Türk Ocağı'nın fahri başkanlığını kabul etmiş ve bu durum Manisa gençleri tarafından sevinçle karşılanmıştır⁵³.

Hüseyin Aziz Bey göreve başladığında Saruhan bağımsız sancak haline getirilmişti. Bu sebeple 1922 yılı sonlarına doğru Sancak Meclis-i Umûmisi'ni (bugünkü anlamda İl Genel Meclisi) toplantıya çağırmıştır. Mutasarrıf Hüseyin Aziz Bey başkanlığında toplanan Saruhan Sancağı Meclis-i Umûmisi, bu ilk dönem faaliyetini 20 toplantı yaparak tamamlamıştır. İlk toplantı 25 Aralık 1922 Pazar günü, son toplantı ise 1 Şubat 1923 Perşembe günü gerçekleştirilmiştir. Bütün toplantılar mutasarrıf Hüseyin

⁴⁹ Köklü 1993, 1-2. Sözleşme tarihi başka bir kaynakta 29 Aralık 1922 olarak geçmektedir. Bkz. Çelebi 2002, 10, 12.

⁵⁰ Köklü 1993, 1-2.

⁵¹ *Sada-yı Hak*, 12 Kânun-ı evvel 1338, 2.

⁵² *Sada-yı Hak*, 31 Kânun-ı evvel 1338, 2.

⁵³ *Sada-yı Hak*, 9 Kânun-ı sani 1923, 1.

Aziz Bey başkanlığında yapılmıştır⁵⁴. Saruhan sancağının sağlıktan eğitime, imardan haberleşmeye, ulaşımdan kültüre, hemen her sorununun ele alınıp tartışıldığı bu birinci dönem meclis-i umûmi toplantılarının ilkinde, meclis-i umûminin açılışı dolayısıyla başkan Hüseyin Aziz Bey tarafından, "*Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretlerine ve Büyük Millet Meclisi'ne ahali-yi livanın şükran ve minnetlerinin arz edilmesi*" teklif edilmiş ve oy birliği ile kabul edilmiştir. Teşekkür telgrafının metni hazırlandıktan sonra, meclisin üçüncü toplantı gününde okunarak kabul edilmiştir. Mutasarrıf Aziz Bey imzalı telgraf şu şekildedir⁵⁵:

"Saruhan Livası Meclis-i Umûmisi 25 Kânun-ı evvelde açıldı. Türk vatanını hunhar hain düşmanın istilâsından tahlis (kurtarma) ile hakiki istiklâl eşiştiren büyük ve ebediyen şeref-nisâr-ı millî zaferin muazzam âmilî olan Büyük Millet Meclisi'yle onun kahraman resi çok büyük Gazimiz Mustafa kemal Paşa Hazretleri'ne bütün Saruhan halkının lâyezal şükran ve minnetini iblâğa ve milletin istiklâlî uğrunda giriştiği tarihî mücadelede kan ve canlariyle her türlü fedakârlığa âmâde olduklarının arzına Meclis-i Umûmi'yle karar verildiği arz olunur. 27 Kânun-ı evvel 338

*Mutasarrıf ve Meclis-i Umûmi Reisi
Aziz"*

Meclis-i Umûmi toplantılarına başkanlık eden Hüseyin Aziz Bey, görüşmeler sırasında hemen her konu ile ilgili görüşlerini dile getirmiştir. Toplantıların ikincisi 26 Aralık 1922 tarihidir ve gündeme gelen konular arasında Manisa'da bir matbaa kurulması da vardır. Aziz Bey bu hususun bir çaresine bakılacağını belirtmiştir⁵⁶. 27 Aralık günü gerçekleştirilen üçüncü toplantıda görüşülen konular arasında bizzat Aziz Bey'in gündeme getirdiği bir konu, idari taksimat ve yabancı yer isimleri değişikliğidir. Aziz Bey, Saruhan livasındaki yabancı yer isimlerinin değiştirilmesi hakkında bilgi verdikten sonra bu konuda kazalardan gelen bilgileri içeren evrakın idare encümenine havalesini teklif etmiş ve kabul edilmiştir⁵⁷. 2 Ocak 1923 tarihinde gerçekleştirilen dördüncü toplantıda, dahiliye encümeni tarafından, Dahiliye Vekaleti'nden gönderilen ve mahalli idarelerin mülki taksimat ve isim değişikliklerini yapmamlarını isteyen yazısı gündeme getirilmiş ve dolayısıyla encümenin varlığının bir anlamı kalmadığı ifade edilmiştir. Bunun üzerine Hüseyin Aziz Bey, vekaletten gelen telgrafın buna engel olmadığını belirterek, encümenin incelemelerini sürdürmesini istemiştir⁵⁸. 3 Ocak 1923 tarihinde gerçekleştirilen beşinci toplantıda, mülki taksimat da gündeme gelen konular

⁵⁴ *Saruhan Sancağı Meclisi-i Umûmisi Birinci Devre-i İctimaiyesine Mahsus Zabıt Hülasası*, Cemil Efendi Matbaası, Manisa (tarihsiz), 2,28.

⁵⁵ *Saruhan Sancağı*, 2-3.

⁵⁶ *Saruhan Sancağı*, 2.

⁵⁷ *Saruhan Sancağı*, 3.

⁵⁸ *Saruhan Sancağı*, 3-4.

arasında yer almıştır. Dahiliye encümeni daha önce gündeme gelen Vekalet'in yazısının birtakım karışıklıklara yol açtığını belirtmesi üzerine Aziz Bey, çıkacak kanunu beklemek gerekmele beraber, şimdi yapılacak hazırlıkların çıkacak kanunun uygulamasını kolaylaştıracağını söylemiş ve özellikle bir kazadan alınarak başka bir kazaya bağlanması gereken köylerle ilgili incelemelerin sürdürülmesini teklif etmiş ve teklif kabul görmüştür. Aziz Bey ayrıca Dahiliye Vekaleti'nden gelen bir yazı üzerine, liva dahilinde işgal sırasında halktan göç veya çeşitli baskılara maruz kalarak yol mükellefiyetinde bulunanların olup olmadığının tespiti gerektiğini belirtmiş ve yazının Nafia encümenine havalesi kabul edilmiştir⁵⁹. Yedincisi 9 Ocak'ta yapılan toplantıda yine uzun uzadıya mülki taksimat değişiklikleri tartışılmıştır. Özellikle Gördes kasabasının yerinin değiştirilip değiştirilmemesi tartışması sert olmuş ve Aziz Bey müdahale ederek, konunun iyice incelendikten sonra görüşülmesini teklif etmiş ve teklif kabul görmüştür⁶⁰.

Meclis-i Umûmi'nin sekizinci toplantısında (10 Ocak 1923) gündeme gelen konulardan birisi de, yol mükellefiyeti vergisini isteyen bedenen ödemesi yolunda idi. Aziz Bey ilgili kanuna göre bunun mümkün olmadığını belirtmiştir⁶¹. 13 Ocak'ta gerçekleştirilen dokuzuncu toplantının gündemine getirilen konulardan ikisi Aziz Bey'e aittir. İlk konu Şubat 1923'te İzmir'de toplanacak olan İktisat Kongresi'ne Saruhan Meclis-i Umûmisi'ni temsilen birisinin katılması yönündeki teklifidir. Teklif kabul edilmiş ve meclisin kongrede savunacağı esasları hazırlamak üzere, yedi kişiden oluşan bir komisyon oluşturulmuştur. Aziz Bey'in gündeme getirdiği ikinci konu "*liva dahilinde harabezara dönmüş şehirlerimizin imarı*"dır. Aziz Bey'in konuyla ilgili dile getirdiği görüşler, zabıtname özetinde şu şekilde yer almaktadır:⁶²

"Şehirlerin imarı doğrudan doğruya belediyeye ait ise de belediyelerin tahammülünü tecavüz eden ve memleketin iktisadiyatı üzerinde pek büyük âmil olan inşaat-ı umûmiye mesaili karşısında bulunulduğu en mühim kazaların onda dokuzu tahrib ve helak edildiği ve bu yanmış tahrib edilmiş mebaninin hassaten meskenlerin bir an evvel inşasına hayati bir lüzum ve ihtiyaç olduğunu bhusus hat üzerinde bulunan şehirler halkının bir surette hicreti yerli nüfusu azaltmakta olduğu ve inşaatın bir an evvel temini zaruret halini aldığı hükümet-i merkeziyeye ait vezaifden ma'da meclis-i umûmi-i livaya da mühim vazifeler terettüb ettiğini idare-i umûmiye-i vilayat kanunu mucibince şehirlerin imarı için kırk dört senelik imtiyaz itası hakkı meclis-i umûmide verildiğini ve meclis-i umûmi tatil-i içtima ettikten sonra encümen-i livanın bu hususla meşgul olacağını beyan ve bir takım esasat ihzar ve heyet-i umûmiyede müzakere icra edilmek üzere bir encümen teşkili teklif olunmuştur."

⁵⁹ Saruhan Sancağı, 4-5.

⁶⁰ Saruhan Sancağı, 6-7.

⁶¹ Saruhan Sancağı, 8.

⁶² Saruhan Sancağı, 9-10.

Aziz Bey'in imar ve inşaat işleri için ayrı bir encümen kurulması talebi, meclis toplantıları sona erdikten sonra faaliyete geçecek olan liva encümeninin bu işi de göreceği itirazı ile karşılaşmıştır. Aziz Bey bunun üzerine, "*meclis-i umûmilerin salâhiyeti aslı bir salâhiyet olduğu ve encümen-i daimînin meclis-i umûmiden iktibas-ı kuvvet eden bir heyet-i icraiye olduğu bu itibarla inşaat hakkında meclis-i umûmi şimdiden tetkikat yapar ve faydeli kararlar ittihaz edecek olursa çok faydeli bir iş görülmüş olacağını beyan*" etmiştir. Sonuçta teklif kabul edilerek üç kişilik bir encümen oluşturulmuştur.

15 Ocak 1923'te gerçekleştirilen onuncu toplantıda, yine mülki taksimat konusu sert tartışmalara yol açmış, Aziz Bey de incelemelerin sürdürülmesi ve eksikliklerin giderilmesi için konunun idare encümenine havalesini istemiş ve teklif kabul edilmiştir. Gündeme gelen konulardan birisi de işgal görmüş yerlerin askerlik hizmetlerinin bir yıl ertelenmesi talebidir. Aziz Bey merkezi hükümetin bu durumda olan yerler halkının askerlik görevlerini üç ay ertelediğini belirterek, teklifin incelenmek üzere encümene havalesini istemiş ve kabul edilmiştir⁶³. 23 Ocak'ta gerçekleştirilen onüçüncü toplantıda gündeme gelen konulardan birisi sağlık bütçesi olmuş ve bütçe imkanları dolayısıyla çeşitli tartışmalara yol açmıştır. Bunun üzerine söz alan Aziz Bey,

"Manisa'nın bu sene müstakil liva haline ifrağ edildiğini müessesat-ı sıhhiyesini teminden aciz diğer bir liva ve vilayetin ihtiyacatında arz-ı iftikar eden bir livanın müstakil liva liyakatini haiz olamayacağı ve Saruhan livası harb neticesinde harab bir hale gelmiş ise de ticaret ve ziraat itibariyle on bir büyük kazasıyla serveti itibariyle pek çok livaları geçtiği livada bir hastahane kazalarda birer dispanser tesisi lazım olduğu bütçede mutlaka tasarruf icrası lazım geliyorsa hat boyundaki kazalar ihtiyacının merkez hastahanesinde teminle dahildeki Gördes, Demirci, Kula kazalarında birer dispanser tesis edilmesini bugün liva merkezinde bir بیمارhane bulunmadığı ikide birde kocası ve çocukları şehid edildiği için aklını gaib etmiş erkek ve kadınlar gelmekte olduğu harbin en büyük faciasının manevi kurbanları olan bu zavallıları kapılarımızdan kovup da başka vilayetlere atmanın bir izzet-i nefis meselesi kabul edilip edilmeyeceğini beyan etti."

Ancak tartışmalar bitmedi. Bunun üzerine, sağlık bütçesi diğer bütçelerin görüşmelerinin tamamlanmasından sonraya ertelendi⁶⁴. Meclis'in 27 Ocak'ta yapılan on altıncı toplantısında, Yunanlılar tarafından yakılan ve halen hiçbir şey yapılmamış şehir ve köylere yardım gündeme gelmiş ve Aziz Bey, "*yanmış ve fakat şimdiye kadar kereste sevkiyatı ve mesken inşası*" yoluna gidilmemiş kazalar için ilgili makama meclis-i umûminin düşüncelerini sunmayı teklif etmiş ve kabul olunmuştur. Diğer üyelerin de

⁶³ Saruhan Sancağı, 11.

⁶⁴ Saruhan Sancağı, 16-17.

görüşleri doğrultusunda konu encüme havale edilmiştir⁶⁵. Konu meclisin 28 Ocak tarihli on yedinci toplantısında Aziz Bey tarafından tekrar gündeme getirildi. Aziz Bey yanmış olan şehirlerin bir an evvel imarı maksadıyla ne gibi tedbirler alınması gerektiğini incelemek için, konunun bağımsız bir encüme havale edildiğini ve encümenin de yirmi beş maddelik bir proje hazırladığını söylemiştir. Söz konusu proje okunarak aynen kabul edilmiş ve merkezi hükümet nezdinde bu projenin kabulü için girişimlerde bulunulması kararlaştırılmıştır⁶⁶.

Meclis'in 30 Ocak günü gerçekleştirilen on sekizinci oturumunda gündeme gelen konulardan birisi israfın önlenmesi olmuştur. İdare encümeni tarafından "*men'-i israfat*" hakkında hazırlanan yedi maddelik talimatnamenin sadece iki maddesinin kabulü üzerine, Aziz Bey "*men'-i israfat kanununun*" amacının evliliğin yaygınlaştırılması olduğunu belirttikten sonra, ikiden fazla çocuk sahibi olan ailelere, üçüncü çocuktan itibaren çocuklarını yatılı okullarda ücretsiz okutmak ve ailelerinin her çocuğu için tarlasından alınacak vergiyi azaltmak, yirmi beş yaşından itibaren evlenmemiş olanlardan, bir çocuğun ihtiyacını karşılayacak vergiler almak gibi esaslar çerçevesinde, bir talimatname hazırlanmasının daha uygun olacağını ve bu esaslar çerçevesinde talimatname hazırlanması için, dört kişiden oluşan bir encümen kurulmasını teklif etmiştir. Teklif meclis tarafından kabul olunmuştur. Aynı toplantıda gündeme gelen konulardan birisi de bir ağaç bayramı düzenlenmesi ve ağaç dikiminin yaygınlaştırılması olmuştur. Aziz Bey, önceden orman iken mahvedilmiş arazinin, tekrar orman haline getirilmesi şartıyla köylüye mülkiyet hakkı olarak verilmesi, bataklıkların kurutulması amacıyla ağaç dikiminin zorunlu tutulması ve ağaçların korunmasının sağlanmasına yönelik çağdaş ve etkili kanunların hazırlanması için merkezi hükümete temennide bulunulmasını teklif etmiş ve kabul edilmiştir⁶⁷.

Meclis-i Umûmi, Hüseyin Aziz Bey başkanlığında Saruhan livasının sorunlarını görüşüp, bütçesini hazırladıktan sonra, son toplantısında yaptığı seçimle üyeler arasında en çok oy alan ilk dört üyeyi liva encümen azalığına seçmiştir. Toplantıların sonunda iki talimatname yayınlanmıştır. Bunlardan birincisi, "*Eşcâr-ı Müsmire ve Gayr-ı Müsmirenin Teksir ve Mevcutlarının Muhafazası İçin Tanzim Edilen Talimatname*" başlığını taşımakta ve dört maddeden oluşmaktadır. Adından da anlaşılacağı üzere talimatname, meyve veren veya vermeyen ağaçların korunması ve sayılarının artırılması amacını taşımaktadır. İkincisi ise, "*Frenginin Men' ve Tahdid-i Sirayeti Hakkında Tanzim Olunan Talimatname*" başlığını taşıyan beş maddelik talimatnamedir. Bu da, frengi hastalığının yayılmasını önleme ve ortadan kaldırılmasına yöneliktir⁶⁸.

Meclisi Umûmi toplantılarının sonunda, gelecek dönemin toplantı tarihinin belirlenmesinin ardından bir konuşma yapan mutasarrıf Hüseyin Aziz Bey,

⁶⁵ Saruhan Sancağı, 20.

⁶⁶ Saruhan Sancağı, 21.

⁶⁷ Saruhan Sancağı, 24.

⁶⁸ Saruhan Sancağı, 29-30, 33-34.

"*Şu halde 339 senesi Teşrin-i evvelinin on beşinde içtima eder ve vazifemizi ifa eyleriz. Bu devre-yi içtimaiyede aza-yı kiramin muntazaman vazifelerine devamı fevkaladedir. Sarf-ı mesai eyleyerek gaddar düşman tarafından her türlü kuyudat-ı resmiyenin yanmasına rağmen bütçeyi ve livanın umurunu tanzim etmesinden dolayı çok memnunum. Cenab-ı Hakka hamd ü sena arkadaşlarıma teşekkür ederim.*" demiştir.

Bunun üzerine Gördes azası Kâzım Bey, mutasarrıf hakkında şu görüşleri dile getirmiştir:

"*Livamızın terakki ve tealisi hususunda gece yarılara kadar vazife başında kalmak ve eshab-ı mesalihe karşı sürat, suhulet ve nezaket göstermek suretiyle hepimizi minnettar bırakan Reis Beyefendi'ye arkadaşlarım ve liva namına arz-ı şükran eder ve himemat-ı âlileri sayesinde livanın düçar olduğu zararları pek yakın bir zamanda telâfi edeceğini ümit ederim.*"

Hüseyin Aziz Bey'in bu konuşmaya teşekküründen sonra Demirci azası Mehmed Efendi'nin, "*mülk ve milletin saadet ve selameti hakkında belîğ bir dua*"sı ile toplantıya son verilmiştir⁶⁹. Hüseyin Aziz Bey burada alınan karara göre, 15 Ekim 1923 tarihinde toplanacak olan Meclis-i Umûmi toplantısına, bu tarihlerde İzmir valisi olduğu için katılamayacaktır. Bu görev artık Ağustos 1923'te yerine atanan Müştak Lütfi Bey'e aittir.

Hüseyin Aziz Bey'in Saruhan mutasarrıfı olarak Manisa'da görev yaptığı dönem, aynı zamanda Atatürk'ün Manisa'ya ilk ziyaret ettiği tarihleri de kapsamaktadır. Nitekim Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın ilk gelişinde, 25 Ocak 1923 tarihinde Manisa il sınırları içindeki güzergahta ilk yer olan Alaşehir istasyonunda kendisini Mutasarrıf Aziz Bey, Milletvekili İbrahim Bey ile Belediye Başkanı Bahri Bey'den oluşan bir heyet karşılamıştır⁷⁰. Aziz Bey başkanlığındaki heyet, ertesi gün Manisa istasyonunda da Atatürk'ü karşılamış ve halk adına "*hoş geldiniz*" demiştir⁷¹. Atatürk'ün karşılama töreni sonrasında belediye başkanının kendisine hitaben yaptığı konuşmaya cevap mahiyetindeki konuşmasında yer alan, "*Birkaç ay evvel buradan geçtiğim zaman bu ahaliyi burada görmemişim. Buralar ateşler içinde idi. Şimdi lehülhamd o günlerin geçtiğini ve halkın bir araya geldiğini ve çalışmaya başladığını gördüm. Şundan dolayı çok bahtiyarım.*" sözleri⁷², aynı zamanda Mutasarrıf Hüseyin Aziz Bey için de bir övgüyü içerdiği söylenebilir. Biraz da Manisa'daki başarılı çalışmaları, İzmir gibi büyük bir vilayete vali olmasına katkıda bulunmuş olmalıdır.

⁶⁹ Saruhan Sancağı, 30-31.

⁷⁰ Çelebi 1997, 11-12.

⁷¹ Çelebi 1997, 17.

⁷² Çelebi 1997, 18.

Hüseyin Aziz Bey'in Manisa'nın yeniden imarı çalışmaları, yabancı şirketlerin de ilgi alanına girmiştir. 1923 yılı başlarında Anadolu'da inceleme gezisi yapan bir İtalyan inşaat şirketi, mutasarrıf Aziz Bey ve belediye başkanı ile görüşmüş ve Manisa'nın enkazının kaldırılması ve yaklaşık 4.000 evin inşa edilmesi hususunda görüş birliğine varılmıştır⁷³.

İzmir'de yayınlanan *Türk Sesi* gazetesinin muhabirinin yazdıklarına göre⁷⁴ ;

"Mütefekkir, ilim ve seciye ve idare adamı olarak öteden beri tanınmış olan Aziz Bey Saruhan livasının umurunu ele aldığı tarihten beri harap ve perişan livanın derin yaralarını sarmakla memleketin dertlerini tespit ile muhitin ihtiyacını tam manasiyle kavramış ve anlamış" bir idare adamıdır.

Muhabirin verdiği diğer bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Aziz Bey maiyetindekilerle birlikte Haziran 1923 ortalarında sancağın Akhisar, Gördes, Demirci, Kula ve Salihli kazalarını teftiş maksadıyla dolaşmış ve çeşitli notlar almıştır. Tespit edilen en önemli sorunlar arasında Kula-Salihli yolunun inşası, halıcılığın korunması ve geliştirilmesi, yanan Gördes'in yeniden inşası sayılmaktadır. Muhabir, Aziz Bey'in not defterinin livanın ihtiyaçlarıyla dolu bir halde olduğunu ve defterin içeriğinden Aziz Bey'in faal bir idareci olduğunu anlaşıldığını belirtmektedir. Ayrıca Aziz Bey'in bireylerin düşünce ve kanaatlerine başvurmakla beraber, bilimin gereklerini her şeyden önce dikkate alan bir idareci olduğu da vurgulanmaktadır⁷⁵.

Türk Sesi gazetesinin başka bir muhabiri, Temmuz 1923 ortalarında, Manisa ve çevresiyle ilgili gözlemlerini kaleme aldığı yazısında, mutasarrıf Aziz Bey'e de değinmektedir. Muhabir, Yunanlılarca yakılan Karaköy Camii'nin yeniden inşasını görmek için mutasarrıf Aziz Bey'in de bulunduğu bir toplulukla buraya gidildiğini, caminin hem mutasarrıflığın hem de belediyenin yardımıyla yapıldığını belirtiyor⁷⁶. Yine Temmuz 1923 ortalarına ait başka bir habere göre, Mutasarrıf Aziz Bey'in çabalarıyla Manisa'da bir zirai aletler tamirhanesi açılmış ve kısa zamanda bir tona yakın miktarda döküm yapılmıştır. Bu sayede en önemli traktör parçalarının dökümünde başarılı olunmuş ve çiftçinin yedek parça ve tamir ihtiyacı karşılanmaya başlamıştır⁷⁷.

Sonuç

Hüseyin Aziz Akyürek, hem II. Meşrutiyet döneminde hem de Cumhuriyet döneminde uygulamalarıyla kendini göstermiş bir idare adamıdır. İdarî görevinden sonra bulunduğu milletvekilliği döneminde de faal bir parlamenterdir. Özellikle

⁷³ Ayrıntılar için bkz. Çelebi 2002, 10-11.

⁷⁴ *Türk Sesi*, 19 Haziran 1923, 3.

⁷⁵ *Türk Sesi*, 19 Haziran 1923, 3.

⁷⁶ *Türk Sesi*, 19 Temmuz 1923, 2.

⁷⁷ *Türk Sesi*, 22 Temmuz 1923, 2.

Saruhan'dan sonra vali ve belediye başkanı olarak görev yaptığı İzmir'deki kararları ve uygulamaları, şehrin tarihinde iz bırakmıştır. Aziz Bey'i İzmir'e vali ve ardından belediye başkanı yapan referansının, ağırlıklı olarak Saruhan mutasarrıflığı görevindeki başarılı çalışmaları olduğu söylenebilir.

Saruhan sancağı Yunan işgalinden kurtulduktan sonra, diğer işgalden kurtulan yerler gibi, harabe halindeydi. Yanan ve yıkılan şehirlerin yeniden ayağa kaldırılması hem mülki, hem de yerel idare adamlarının en önemli meşguliyetleri arasında yer almıştır. Saruhan sancağının bağımsız bir birim haline geldiği bu dönemde mutasarrıf olarak bilgili ve tecrübeli bir idare adamına ihtiyacı vardı. Bu bakımdan Hüseyin Aziz Bey'in kurtuluştan hemen sonra sancağa mutasarrıf atanması, Saruhan için olumlu bir tercihtir. 10 aydan biraz fazla süren bu mutasarrıflık görevi, Manisa ve çevresinin sorunlarının ciddiyetle ele alındığı ve uygulamaya geçildiği bir dönem olmuştur. Bugünkü Manisa şehrinin ana hatlarının oluşumunda katkısı vardır. Hüseyin Aziz Bey mutasarrıflığı sırasında sadece imar işleriyle değil, özellikle sosyal ve ekonomik hayatın temel problemleriyle, çevre ve sağlık problemleriyle, eğitim ve kültür sorunlarıyla da yakından ilgilenmiştir. Bu bakımdan Manisa tarihinin kritik bir döneminde, karar ve uygulamalarıyla Türk idare tarihinde iz bırakan bir kişi olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA

1. Arşivler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahval Defteri* (BOA, DH. SAİD), nr. 113.

İçişleri Bakanlığı Personel Genel Müdürlüğü Sicil Arşivi (İBSA), Sicil Dosya No: 1157.

2. Gazeteler

Anadolu, 21 Eylül 1924; 25 Teşrin-i evvel 1926.

Sada-yı Hak, 12, 31 Kânun-ı evvel 1338; 9 Kânun-ı sani 1923.

Türk Sesi, 19 Haziran; 19, 22 Temmuz 1923.

Ulus, 16 Ağustos 1951.

3. Kitap ve Makaleler

Akıncı 1978

İbrahim Ethem Akıncı, *Demirci Akıncıları*, Ankara: TTK.

Arı 2000

Kemal Arı, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, İstanbul: Tarih Vakfı.

Baltacıoğlu 1998

İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, *Hayatım*, (Haz. Ali Y. Baltacıoğlu) İstanbul: Dünya Yay.

Baltaoğlu 1998

Ali Galip Baltaoğlu, *Atatürk Dönemi Valileri (29 Ekim 1923-10 Kasım 1938)*, Ankara: Ocak.

- Baran 1993 Tülay Baran, "1923-1938 Yılları Arasında İzmir'in İmarı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 1, Sayı 3, İzmir, 283-294.
- Bayar 1967 Celal Bayar, *Ben De Yazdım, Millî Mücadele'ye Giriş*, C. 5, İstanbul: Baha Matbaası.
- Bilgi 2003 Nejdet Bilgi, "Manisa'nın İdari Bölünüş Tarihçesi", *Manisa'ya Bakış*, Yıl 1, Sayı 2 (Ekim) 29-34.
- Çankaya 1969 Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, C. III, Ankara: Mars Matbaası, 1968-1969.
- Çelebi 1997 Mevlüt Çelebi, *Atatürk ve Manisa*, Manisa: CBÜYÖ Vakfı.
- Çelebi 2002 Mevlüt Çelebi, "Kurtuluşun Sonra Manisa'nın İmarı Meselesi", *Manisa Dergisi*, Sayı 23-24 (Haziran-Aralık) 9-14.
- Çoker 1996 Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi TBMM- IV. Dönem 1931-1935*, Ankara: TBMM Vakfı.
- Dursun 1994 M. Kâmil Dursun, *İzmir Hatıraları*, (Haz. Ünal Şenel), İzmir: Akademi Kitapevi.
- Erdeha 1975 Kâmil Erdeha, *Millî Mücadelede Vilayetler ve Valiler*, İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Ergül 1991 Teoman Ergül, *Kurtuluş Savaşında Manisa (1919-1922)*, İzmir: Manisa Kültür Sanat Kurumu.
- Güneş 2001 İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM- V. Dönem 1935-1939*, Ankara: TBMM Vakfı.
- İskit 1943 Server R[ıfat] İskit, *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, Ankara: Başvekalet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü.
- Jaeschke 1970 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, Ankara: TTK Yay.
- Keskin 1989 Mehmet Ali Keskin, *İzmir Valileri 1390-1989*, İzmir: Karınca Matbaacılık.
- Kocahanoğlu 1998 Osman Selim Kocahanoğlu, *İttihat ve Terakki'nin Sorgulanması ve Yargılanması*, İstanbul: Temel.
- Köklü 1993 Nusret Köklü, *Manisa Şehir Atlası Üçüncü Kitap Temmuz 1923 Manisa Şehri İmar Plânı*, [Ankara] (Daktilo metin).
- Köklü 1998 Nusret Köklü, *İşgalden Kurtuluşa Manisa*, İzmir: Akademi. *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920)*, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1994.
- Öztürk 1995 Kâzım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi TBMM III. Dönem 1927-1931*, C. III, Ankara: TBMM Vakfı.
- Saruhan Sancağı *Meclisi-i Umûmisi Birinci Devre-i İctimaiyesine Mahsus Zabıt Hülasası*, Manisa: Cemil Efendi Matbaası, (tarihsiz).
- Serçe 1998 Erkan Serçe, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmir'de Belediye (1868-1945)*, İzmir: Dokuz Eylül.

Nejdet Bilgi

- Sorgun 1998 Taylan Sorgun, *Mütareke Dönemi ve Bekirağa Bölüğü*, İstanbul: Kamer.
- Tunaya 1989 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt III İttihat ve Terakki Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, İstanbul: Hürriyet Vakfı.
- Yörükoğlu 2002 M. Nuri Yörükoğlu, *Manisa Yangını Triumvira, Vahdet-i Müsellese yahut Üç Günlük Tahrip, Altı Asırlık Bir İmar*, Manisa: CBÜ.

Nejdet Bilgi